

Van wegstijken naar aanspreken

Speech Mariëtte Hamer bij ontvangst eredoctoraat Tilburg University

Dankwoord

Allereerst mijn grote dank aan prof. Dr. Ir Jantine Schuit en prof. Dr. Ton Wilthagen voor de uitgesproken waardering. Ik deel deze graag met de mensen van het secretariaat van de SER, de sociale partners, de kroonleden alsmede velen met wie ik mocht samenwerken uit de politiek, de wetenschap, maatschappelijk organisaties en mijn huidige team. En natuurlijk ook met mijn familie en vriendenkring die altijd klaar staan voor een kritische reflectie.

Met deze lezing sluit ik graag aan op uw toelichting, die mij extra raakte vanwege het persoonlijke karakter ervan. Ik neem u daarom mee in drie persoonlijke drijfveren, in mijn werkervaringen en wat ik daar leerde. Vervolgens beschrijf ik waar we nu met onze samenleving staan en welke richting we uit kunnen gaan.

Mijn persoonlijke drijfveren

Mijn eerste drijfveer: het recht gezien te worden en de kans je te ontwikkelen

Ik groeide op in Amsterdam, Overtoomse veld/Slotervaart, toen was dat nieuwbouw, later een achterstandsgebied. Mijn ene opa had een herenkapperszaak met één stoel, mijn andere opa liep op straat met een melkkar. Mijn ouders klommen op tot de mulo. Mijn vader werkte hard om de studies van zijn kinderen te betalen. Het huishoudschool-advies dat ik kreeg accepteerde hij niet. Daardoor kon ik via de havo naar de lerarenopleiding en vervolgens naar de universiteit, om af te studeren met een doctoraalexamen Algemene Taalwetenschap. Een doorstromer dus, de eerste in de familie die studeerde. U begrijpt hoe eervol dit eredoctoraat ook daarom voor mij voelt.

Ik werd op mijn 27^e directeur van een centrum voor volwasseneneducatie. Daar zag ik het belang van tweedekansonderwijs. We gaven cursussen aan mensen die niet goed konden lezen en schrijven, aan vrouwen die al heel jong van school moesten, aan anderstaligen die Nederlands moesten leren. Wat een doorzettingsvermogen hadden deze cursisten. Wat ik onder andere uit hun geschiedenissen leerde, is dat soms een bepaalde gebeurtenis in je

leven uitmaakt of je aan de ene of de andere kant van de sociaal-economische streep terecht komt. We hebben helaas nog steeds 2,5 miljoen laag geletterden in Nederland.

Dit werk versterkte mijn diepe motivatie voor onderwijs en ontwikkeling. Ik kreeg die al jong mee door de levensgeschiedenis van mijn oudere broer Koos. Koos is een stille autist. Hij doet de dingen graag alleen, leeft volgens vaste patronen en spreekt vooral met anderen in vertrouwd gezelschap. Een kansloze positie in de tijd waarin hij opgroeide. Hij kreeg op de basisschool een 0 voor gedrag en een 0 voor vlijt, want, zo stond in het rapport: 'We 'zien' Koos niet'. Hij zakte voor zijn mondelinge mulo-examen omdat hij dichtklapte. Pas veel later, op de sociale werkplaats, kwam hij tot zijn recht toen zijn handicap eindelijk werd herkend. Geen dag verzuimd: hoezo een 0 voor vlijt?

Gezien worden, begrepen worden, kansen krijgen passend bij jouw talent. Te veel kinderen gaan ten onder in onze hokjes en systemen. En we verspelen er talent mee. Met o.a. een goede leer-infrastructuur voor volwassenen, zouden we zoveel meer kunnen doen op onze arbeidsmarkt. Want bij een sluitend systeem staat niemand aan de kant. Je bent of aan het leren, of aan het werken en soms allebei.

Mijn tweede drijfveer: emancipatie en het doorbreken van vastgeroeste patronen

Het viel u vast op, ik noemde alleen de beroepen van mijn opa's en mijn vader. Mijn oma's en moeder werden na hun huwelijk huisvrouw. Mijn moeder had graag haar kantoorbaan gehouden. Maar mijn ouders waren bang dat de omgeving dan zou denken dat mijn vader zijn gezin niet kon onderhouden. Steeds meer ben ik me er bewust van geworden hoe vast wij zitten in rolpatronen. Ik ervoer zelf – en zag dat ook bij andere vrouwen – dat je dubbel zo hard je best moet doen om je te bewijzen, om jouw werk als jouw werk betiteld te krijgen, om promotie te maken en niet uit de geschiedenis te worden geschreven.

De 'moederschapscultuur' is heel lang dominant geweest. En nog steeds is de kinderopvang slecht geregeld, ondanks dat steeds meer vrouwen werken en de meisjes de jongens in het onderwijs hebben ingehaald. Nu kennen we het 'anderhalfverdien-model', met soms de grote en de kleine auto voor de deur.

Bij de SER zagen we dat te veel talent verloren gaat. We leerden ook dat als er een gezamenlijk belang ontstaat, verandering mogelijk is. Het inzicht dat bedrijven die divers en inclusief zijn beter functioneren, bracht het draagvlak voor het SER-advies dat de basis vormde voor de zogenoemde 'quotumwet', waardoor bedrijven nu actief bezig zijn met diversiteit. Er is ontwikkeling, zo zijn er nog nooit zoveel vrouwen gekozen als bij de laatste gemeenteraadsverkiezingen, al zijn ze nog steeds vaak de nummer 2. In 2021 promoveerden voor het eerst meer vrouwen dan mannen.

Ik zie een nieuwe generatie opgroeien, die het anders wil doen. Maar het gaat niet vanzelf. Onderzoeken verwijzen naar de slechtere mentale gezondheid van jonge meiden, die veel druk van zichzelf en van anderen ervaren. En helaas is er nog steeds een diep cultureel ingesleten patroon van hoe we denken dat mannen met vrouwen mogen omgaan. Vanuit deze drijfveer vind ik mijn huidige baan boeiend en spannend. Als Regeringscommissaris seksueel grensoverschrijdend gedrag en seksueel geweld werken we aan een cultuurverandering.

Mijn derde drijfveer: verbinding maken voor een beter plan

Ik leerde in de studentenbeweging de winst van samenwerken en bruggen slaan. Bij de Landelijke Studentenvakbond (LSVB) tussen actievoerders en bestuurders, later in de politiek tussen collega's van andere partijen. Bij toeval liep ik bij het kiezen van mijn lerarenopleiding tegen het vak omgangskunde aan. Een studie waarin je o.a. leert over sociologie, psychologie, gespreksvaardigheden en je inleven in een ander. Ook taalwetenschap bestaat uit dergelijke onderdelen, maar dan vanuit het perspectief van taal.

In mijn huidige functie zie ik weer veel voorbeelden van hoe de woorden die je gebruikt het verschil kunnen maken tussen een aardig compliment of een lelijke belediging. En wat mannelijke en vrouwelijke varianten van een woord kunnen doen. Zelf was ik geraakt door een Kamerlid dat een collega denigrerend 'de masseuse van de premier' noemde. Ik realiseerde me ook dat het een totaal andere betekenis krijgt als je zegt: Hij staat bekend als de masseur van de premier. Dan kan het opeens een compliment zijn.

Vanuit deze drijfveer was voorzitter zijn van de SER een droombaan. Het polder-advieshuis van werknemers- en werkgeversorganisaties en van de wetenschap met 22 onafhankelijke kroonleden. Er is soms kritiek op dat polderen, omdat het tot teveel compromissen zou leiden. Ik vond de SER vooral een 'snoepwinkel' van thema's om mee aan de slag te gaan. Mijn opdracht was: verjonging, verbreding en de S van sociaal economisch meer centraal stellen. Ik voegde daar zelf diversiteit en inclusie aan toe.

Ik koos als insteek dat er balans moet zijn in de aandacht voor sociaal en economisch beleid en dat we de samenleving daarbij moeten betrekken. Er gingen meer mensen met ons meedenken uit bijvoorbeeld het onderwijs, de zorg, de gemeenten, de verduurzamingssector. We richtten het SER-jongerenplatform op. We bespraken onze analyses, vaak op wetenschappelijke kennis gestoeld, in dialoogsessies met mensen uit de praktijk. Zo kregen we scherper zicht op de oplossingen. En als het advies klaar was, bleef de SER erover in gesprek om zo tot echte impact te komen. Dat vraagt om een open houding. Als je vanuit verschillende invalshoeken en belangen een probleem wil aanpakken, moet je elkaar ook aanspreken en confronteren. Als je dat goed doet, dan kom je daar samen beter uit. Dan is het geen compromis, maar een beter plan!

De ontwikkeling van deze werkwijze bij de SER was leerzaam. Ook als regeringscommissaris maakte ik de afgelopen tijd met vele betrokkenen een analyse van wat nodig is om seksueel grensoverschrijdend gedrag tegen te gaan. We organiseren nu verdiepingssessies op thema's, waarin we wetenschappelijke inzichten verbinden met praktijkervaringen, zodat we tot goede adviezen en een gedragen cultuurverandering kunnen komen. Ik geloof in zo'n aanpak omdat het verbindt.

Een samenleving op zoek naar evenwicht

De coronacrisis legde een vergrootglas op een aantal fundamentele onevenwichtigheden in de Nederlandse samenleving. We zagen dat wat begon als een gezondheidscrisis, al snel een economische crisis werd en dat ook het mentale en sociale welzijn van (groepen) burgers werd aangetast. In de scholen zag men dat lang niet alle kinderen de crisis goed konden doorkomen. Dat het uitmaakte in welke wijk ze woonden, wat hun achternaam of achtergrond was. Er was al veel geschreven over dat mensen in een lagere

sociaaleconomische positie kwetsbaarder zijn als het gaat om hun gezondheid, om hun levenskansen en in het behoud van hun baan. Maar nu raakte het ons direct in de zorg en het bestrijden van corona. Ook werd steeds duidelijker dat een stevig sociaal netwerk je helpt om een crisis goed te doorstaan en bijvoorbeeld je baan te houden. Dat als je dat niet hebt, je vaker een onzeker contract krijgt, sneller wordt ontslagen en je afhankelijker bent van je werk, waardoor je soms je eigen grens niet goed kan bewaken. Iets wat wij ook weer terugzien bij grensoverschrijdend gedrag.

Mede onder invloed van de wens tot economisch en sociaal herstel stond in 2021 'een kansrijke en inclusieve samenleving' hoog op de politieke agenda. Met voorstellen over o.a. een 'rijke' schooldag, minder onzekere vormen van arbeid, van-werk-naar-werktrajecten en een aanpak van armoede en schulden. Het streven naar brede welvaart met aandacht voor zowel sociale als ecologische duurzaamheid kwam centraal te staan. Hier houdt u zich terecht in Tilburg sterk mee bezig, met zelfs een speciale leerstoel.

Nu, ruim een jaar later, moeten we helaas constateren dat we daarmee nog niet veel verder zijn. Terwijl de omstandigheden er niet beter op zijn geworden. Er brak een oorlog uit, dichterbij dan we voor mogelijk hielden. De kosten voor ons levensonderhoud lopen op. Mede door de energiecrisis komen meer mensen financieel in de problemen, lopen schulden op en groeit het aantal mensen dat afhankelijk is van de voedselbank verder. De vergrijzing is voelbaar in de tekorten op de arbeidsmarkt. Door die tekorten kunnen we niet het werk doen dat nodig is in de bouw, in de scholen, in de ziekenhuizen, etc. Het verdelingsvraagstuk is weer zeer actueel, wat we terug zien in de discussie over asiel en migratie, maar ook in het gevoel van afstand tussen stad en platteland. We slepen daarnaast nog een hoop onopgeloste zaken uit het verleden mee, denk aan de stikstofproblematiek, het toeslagenschandaal en de situatie in Groningen. Jongeren krijgen het steeds benauwder: geen huis, hoge studieschulden, hard werken omdat er te weinig personeel is. Het tuimelt over elkaar heen. Beleid en realiteit lopen uit elkaar. Een goed voorbeeld is de kinderopvang: die zou gratis worden, maar is nu juist duurder en ook nog minder beschikbaar. Mensen raken ervan in de war en haken af. En daarmee komen we op een volgend probleem. We zagen al het vertrouwen tussen burgers en de overheid flink dalen. Nu zien we ook het onderlinge vertrouwen tussen mensen afnemen.

De schokkende cijfers over (seksueel) grensoverschrijdend en intimiderend gedrag kennen we al langer. Maar sinds de aflevering van BOOS over The Voice of Holland lijkt de geest uit de fles. Dagelijks verschijnen er verhalen over integriteitskwesties in de media, al dan niet seksueel van aard. En de cijfers liegen er niet om: 1 op de 2 vrouwen en 1 op de 5 mannen geeft aan in hun leven te maken te hebben gehad met fysiek seksueel grensoverschrijdend gedrag. Bij de lhtbqi+ gemeenschap liggen de getallen nog hoger. En dan hebben we het nog niet eens over pesten, discriminatie, belediging, online schelden, bedreigen en ga zo maar door. Er is een onderliggende machtsverhouding die niet meer bij deze geëmancipeerde samenleving past. En het speelt overal: thuis, op straat, op het werk en in de vereniging.

Mede vanwege de verruwing in taalgebruik en omgangsvormen trekken steeds meer mensen zich terug in hun eigen wereldje. Ze vragen zich af waarom zij zich aan de regels moeten houden als de leiders dat zelf niet doen. Het voorbeeld dat het parlement geeft is in dat opzicht schrijnend.

We zijn nog niet opgeveerd na de coronacrisis. We horen veel mensen klagen over vermoeidheid en het aantal burn-outs onder jongeren is hoog. Ondernemers zien het minder zitten. Ik maak me daarom niet alleen zorgen over de financiële en sociale staat, maar ook over de mentale staat van ons land. We moeten echt nadenken over een nieuw perspectief, over hoe we weer met elkaar in verbinding komen. Als we niet oppassen komen we steeds verder terecht in een verdeelde en verweesde samenleving. We moeten samen dat sombere perspectief keren.

Van wegstijgen naar aanspreken

Gaan we onze muren verder optrekken of juist bruggen bouwen? Dat verschil in aanpak zie je veel terug in de discussie over de toekomst van onze samenleving. Het zal u niet verbazen dat ik kies voor het laatste. Maar dat vraagt om een andere houding van de overheid en ook van onszelf.

De laatste decennia was het overheidsbeleid sterk financieel gedreven, gericht op efficiency en marktwerking en eigen verantwoordelijkheid van burgers. Ook was het soms gestoeld op wantrouwen van de overheid naar haar burgers. Het bekendste voorbeeld daarvan is de fraudewetgeving, met als gevolg het toeslagenschandaal. We zagen het ook bij de subsidieverstrekking. Er werd soms zo lang over de voorwaarden nagedacht, dat er geen tijd meer over was om belangrijke projecten uit te voeren. Onze wetten zijn zo ingewikkeld dat ze vaak niet handhaafbaar of uitvoerbaar zijn. Vervolgens wordt er te vaak weg gekeken bij de problemen die hierdoor ontstaan, zoals we leren uit de recente parlementaire enquêtes.

De landelijke overheid probeert nu een deel van de problemen te compenseren, af te kopen of de verantwoordelijkheid ervoor neer te leggen bij lagere overheden of bij uitvoeringsinstanties. Maar ook daarin loopt het vast. We redeneren nog steeds te veel vanuit de systemen, vanuit een bepaalde beeldvorming. Er is een onvoldoende open blik naar de effecten in de praktijk. Zo kijken we overigens soms ook naar elkaar, in de manier waarop we elkaar benaderen. Zoals zo mooi in de documentaire 'Al wat je ziet' werd verwoord: 'Hoe pijnlijk is het als je niet wordt gezien, maar wel wordt bekeken'. Het deed me ook aan de geschiedenis van mijn broer Koos denken.

We kunnen niet meer weggijken, daarvoor zijn de problemen te groot.

Mijn pleidooi is om elkaar veel meer aan te spreken. In hoe we beleid maken en ook in hoe we samen leven. Met een omgangscultuur waarin we uitgaan van vertrouwen en respect, durven te benoemen wat niet goed gaat, erkennen dat fouten nu eenmaal gemaakt worden en dat je ze dus ook kunt herstellen. En daarbij een echte dialoog voeren met de mensen over wie het gaat, zodat zij mee kunnen denken over de oplossingen. Zoals ik eerder benoemde is dat nodig om samen te komen tot een beter plan. Dat kan bij veel dossiers, zoals bij het vormgeven van de infrastructuur voor een leven lang ontwikkelen

Zeker bij het terugdringen van grensoverschrijdend gedrag en het bereiken van de onderliggende cultuurverandering is aanspreken en elkaar zien nodig. Seksueel grensoverschrijdend gedrag laat vaak diepe sporen na, die soms een leven lang van invloed blijven. Die seksistische opmerking, die hand die net iets te lang op de heup van de ander ligt leidt niet zelden tot weer ernstiger vormen, zoals aanranding en verkrachting.

Daarom is die aanspreekcultuur zo hard nodig, om het in de kiem te smoren. Nu we weten hoe vaak het voorkomt, weten we ook dat we allemaal 'omstanders' zijn. En dat wij dus ook allemaal het verschil kunnen maken voor een ander door ons uit te spreken als we er bij staan. Daar heeft de overheid een belangrijke voorbeeldfunctie in.

We kunnen met elkaar veel veranderen. Ik ben hoopvol omdat ik zoveel mooie vormen zie waarin mensen opstaan en zelf regie nemen. Ik zie dat bij tal van onderwerpen, zoals de gedupeerden van het toeslagenschandaal, die zichzelf liever herstel-experts noemen en zich voor elkaar inzetten. Ik zie het bij de jonge vrouwen achter 'Gelijkspel' die studentenverenigingen afgaan om in gesprek te gaan met studenten over seksuele gelijkwaardigheid en consent. Ik zie het bij de vele ervaringsdeskundigen die methodes ontwikkelen om anderen te helpen en ik zie het bij de theatermakers en documentairemakers die ons bewust maken van wat er gaande is. Als we hen weten te verbinden aan onze politici en bestuurders, zoals al gebeurt in sommige gemeenten, organisaties of bedrijven, dan kunnen we samen die bruggen bouwen. Laten we vooral van elkaars kennis en ervaring blijven leren. Laten we elkaar blijven zien. En elkaar blijven aanspreken. Want we moeten het samen doen.